

⁷ Joseph Ferencz: *The First International Unitarian Publication*. Megjelent a Transactions of the Unitarian Historical Society 1968. évi októberi számában.

⁸ Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdisztítés a XVI. században*. Budapest 1961.

⁹ Borbély István: *Unitárius polémikusok Magyarországon a XVI. században*. KerMagv 44. évf.

¹⁰ Jakab Elek: *I.m.* 93. l.

GELLÉRD IMRE

DÁVID FERENC MINT PRÉDIKÁTOR

A reformáció eszméi terjesztésének egyik hatékony eszköze volt az élő szószék. Dávid Ferenc ismerte a szónoki szó ható erejét, s azzal reformátori munkásságában mindvégig tudatosan élt is. Így lett a hitújítás eszmevilágának egyik legmarkánsabb prédikátora. Szónoki nagyságát nemcsak kora, de a késői utókor is elismeri. Alig van erdélyi egyház- és irodalomtörténész, aki ne sorolná őt a hazai egyházi szónokok legnagyobbjai közé. Prédikátori tehetségének maradandó értékű tárgyi emléke a prédikációs kötete.¹ A munka címéből kitűnik, hogy szándékában volt valamennyi beszédét kinyomatni, de csak az első része jelenhetett meg Gyulafehérváron 1569-ben, mivel a Báthoriak cenzúrája szándéka kivitelének útját állta. Nem áll módunkban ez alkalommal a kötet Epistolájában található értékes megállapításait idézni, tény azonban, hogy ez a munka a dávidferenci gondolatok szintézise. A beszédek folyásából egy fejlődő, kialakulásban lévő hitvilág egyes fokozatai olvashatók ki.

Miben áll Dávid Ferenc prédikátori nagysága? Mi tette őt a 16. század protestáns homiletikai irodalomtörténet egyik legmarkánsabb egyéniségévé? Mi volt szónoki hatásának titka?

1. Mindenekelőtt egy objektív tényező: kora. Író és szónok csak akkor lesz nagy, ha kora eszmevilágát, jövőélményét fejezi ki. Angyaloknak nyelvén sem tud egy szónok hatni és nagyra épülni, ha levitézlett eszmékkal operál. Gamaliel megfogalmazásában csak az él és épít, ami Istentől van, azaz, ami történelmileg szükséges. Az unitárius reformáció történelmi szükségesség volt, s Dávid Ferenc nagysága abban állt, hogy ezt a tényt felismerte és bátran ki is fejezte.

2. Prédikátori nagyságának másik titka személyiségében keresendő. Mint minden tehetségnek, az övének is két fő komponense volt: adekvát személyiségi struktúra és felkészültség. Korabeli forrásokból, valamint beszédeinek tanulmányozásából megállapíthatjuk, hogy Dávid Ferenc született szónoki egyéniség volt. Ha igaz, hogy a műből a művésznek nemcsak pszichés, de szomatikus alkata is megkonstruálható², akkor bátran állíthatjuk, hogy egyházalapítónkat Isten az ékesszólás minden olyan funkcionális feltételével megajándékozta, melyekkel tömegeket lehet megnyerni. De még gazdagabban áldotta meg azokkal a szellemi adottságokkal, amelyek a szónoki tehetség elengedhetetlen komponensei. Ezek: erős istenhit, magas szintű intellektuális funkciók, analitikus és szintetikus, induktív és deduktív logika, világos ok- és céltudat, az opti-

mális utak megválasztásának érzéke, rendszerezőkészség, az új iránti rajongás, szuggesztív témakezelés, páratlan emlékezőtehetség, gyors képzetársítás, éles lényeglátás, konstruktív fantázia, erős akarat, megbízható önuralom, spontán hasonlóság- és különbséglátás, ötletérzék, dialektikus gondolkodásmód, módszerérzék, az igazság szenvedélyes szeretete, a hallgatóság lélektanának alapos ismerete, az ellenfél frontján a legkisebb ellenállás gyors és spontán észrevétele, hit a néplélek formálhatóságában, a meggyőzés fokozatosságának tudata, határtalan türelem, a szükségérzet felkeltésének tehetsége, a szellemi haszonélmény felébresztése, rögtönző fogalmazás, stílusérzék, retorikai nyelvezet stb. Mindezen személyiségi jegyek képezték rendkívüli tehetségének szubjektív feltételeit.

3. Szónoki tehetségének összetevője volt páratlan teológiai és történelmi műveltsége. Dávid Ferenc nemcsak a Bibliát, hanem másfélezed keresztény teológiai irodalmát is ismerte. Tisztában van a patrisztikával; nem véletlen, hogy az egyházatyáktól sokat idéz. Tudja, hogy a patrisztika korában a tiszta jézusi kereszténység nyomai még megvoltak, de azzal is tisztában van, hogy ugyanezen kor termelte ki romlásának is a feltételeit. A *Rövid Magyarázat* és a *Rövid Útmutatás* c. műveiben idézi Justinust, Tertullianust, Hillariust, Alexandriai Kelemt, Ignatiust, Origenest, Nazienzi Gergelyt, Basiliust, Eunomiust és Ambrosiust. A zsinatok harcosainak írásaiból pragmatikus érzékkel ragadja ki a monoteista elemeket: Sabellius, Nestorius, Eutiches, Chrisostomos, Ephiphanius, Cyrillus, Theodoretus és mások. A későbbi „doktorok” közül idéz Beatus-tól, Renatus-tól, Petrus Longobardustól, Abelardustól, Beletustól, Belliardustól. Kortársai közül hivatkozik Erasmusra, Servetóra, Gentilisre, Ochinusra és másokra. A reformátorokat hol helyesli, hol vitatkozik velük. Prédikációs kötetében ilyen nevek fordulnak elő: Basilius, akivel bizonyítja, hogy „a filozófusok okoskodása miatt származtak e [téves] igék a kereszténységnek köziben“; Bonaventura és Aquinói Tamás, „aki mikor a szentháromságról disputál, tizenhat argumentumot hoz elő, melyekkel igyekszik az igaz tudományt meghamisítani, és azt mondja, hogy ő soha a háromság tudománya mellé nem állott volna, ha azt a római egyház meg nem igazolta volna“⁴. Arius, akit következetlenséggel vádol; a pápai doktorok közül hivatkozik Augustinusra, Cyrillusra, Ambroziusra, Bédára. Méliusz Péter tehetségét elismeri, de ugyanakkor csodálkozik, hogy „ily nagy elme megrekedt az óban, holott neki is az igazság pártján volna a helye“... „Méliusz Péternek vallásából és a váradí prédikátorokból és a többi szófistákból nyilvánvaló“, hogy a háromság dogmájával ezek a keresztény vallást eredetiségéből forgatták ki. Melanchton Fülöp „hajlamos volt eleinte Istent egynek vallani“, de társai eltérítették az igaz útról.⁵ A skolasztikától sokat várt a világ, de végeredményben „az a konciliumokat erősítette meg“⁶.

4. Páratlan bibliaismerete nélkül Dávid Ferenc sohasem tudott volna századának nagy szónokává válni. A prédikátor tehetségének fokát a 16. században a Szentírásban való jártasság fokával mérték. A Biblia Dávid Ferenc hitvilágában forrás, tekintély, mérték és alap egyidőben. A verbális inspiráció elvén állva, a Szentírást feltétlen tekintélynek és a hitigazságok egyetlen forrásának tekinti. Felfogása szerint a Biblia elég világos ahhoz, hogy azt bárki is megérthesse. „Igen igaz lineán mehetünk el a derék szentíráson“⁷. Ellenfeleivel vívott szellemi csatáiban, a

„kerekkövön“, a zsinati üléseken, a kolozsvári és vidéki templomokban, országgyűlések pódiumain mondott beszédei tömegeket mozgató hatásának titka — személyiségének varázsán túl — hatalmas írásismeretében, valamint korában teljesen új és meglepő íráskezelésében is keresendő. Fontosnak találok, hogy íráskezelésének néhány irányelvét felemlítsem, ugyanis ezek nélkül szónoki nagysága meg nem érthető, hiszen korának prédikációja lényegében írásmagyarázat volt.

A Biblia Dávid Ferenc szerint organikus egység, azt részekre bontva magyarázni tévedések nélkül nem lehet. Az Írásnak „folyása van“, az nem statikus értékrendszer. Az Írás nemcsak betű, hanem szellem, lélek, éppen ezért „annak magyarázatában ne legyünk a betűnek rabjai“. A Szentírás tele van metaforákkal, allegóriákkal, szimbólumokkal. „Nem mindenkor szól az Írás tulajdonképpeniséggel, hanem sokszor figurate.“ Eppen ezért „különböztessük meg a valót a figuráktól“⁸. A kánon keretében alkalmazza az összehasonlító módszert. Pl. a Jézusról szóló 6. és 9. prédikációjában összeveti a szinoptikus evangéliumokat a negyedik evangéliummal. Szüntelen hangsúlyozza, hogy a Bibliát értelemmel és jóakarattal kell olvasni: „Isten igéje igaz, de értelem nélkül ízetlen.“⁹ A Szentírás megértéséhez idegen anyagot is használhatunk, feltéve, hogy „az Istennek igéjével nem ellenkezik“. A Biblia szövege nem egyenértékű. „Egyik ige jobb a másiknál, egyik többet mond, mint a másik [...] ezért meg kell rostálni azokat.“¹⁰ Az Írás veleje és szíve az Újtestamentum, az „Ótestamentum erre néz“. A Szentírás önmagában egyszerű és világos, „nem mutogat ide s tova, nincs ellenkező dolog benne, csak kell jól mértékelnit azt“¹¹. Vannak benne homályos kijelentések is, azonban „a homályost a világosabb magyarázza“. A Biblia megméri az embert, viszont az ember is hivatott értékelnit az Írást. Sem az embert nem áldozza fel a Bibliának, sem a Szentírást az embernek, egyik sem ura a másiknak.

Exegezisében Dávid Ferenc következetesen nyomozza a szerző eredeti célkitűzését. „Lássuk most a scopust — úgymond —, mert a scholában is de scopo et de intentione auctoris tanítanak.“¹² Egyetlen prédikációja sincs, amelyben a Szentíráshoz való viszonyulását közvetlenül ki ne fejezné, a szóban forgó szöveget értelemmel, óvatos kritikával ne kommentálná.

5. Dávid Ferenc prédikátori nagysága mondanivalójának újszerűségében és haladó jellegében is áll. A széki zsinattól a nagyváradi disputáig minden alkalommal újat és meglepőt mond, olyat, melyre hallgatósága éppen szomjúhozik. A prédikátort az teszi naggyá, hogy ismeri hallgatóságát, tudja, hogy adott pillanatban mire és mennyire van szüksége. Többet is mondhatnék nektek — hangoztatja több beszédében —, de azokat még meg nem bírnátok. Emberismerete minden beszédéből kiviláglik, s ez teszi szónoki művét hatékonyvá.

Dávid Ferenc prédikációinak célkitűzése nagyjából így foglalható össze: az unitárius reformáció kifejtése és védelme. Tartalmi mondanivalójában minden beszéde — noha sok az ismétlés azokban — egy-egy újrafogalmazott, a jézusi kereszténység ősforrását kereső s azt megragadni és kifejezni akaró unitárius keresztény hitvallás. Az, amit mond, mind új és mégis régi. Új, mert a történelmiség homályából mint ismeretlen bontakozik ki, de régi is ugyanakkor, mert jézusi, megközelítően eredeti. Egy régen elveszett tárgy a megtalálás pillanatában új, mert

addig nem ismertük, de régi is ugyanakkor, mert a múlt terméke. Isten egysége, Jézus embervolta, antropológia és humanizmus, ész és szív, transzcendencia és immanencia, realitás és eszményiség mind-mind újak és régiiek is egyidőben, mert párhuzamosan tükrözik a jézusi múltat és a jézusit kereső jelent.

6. Fennebb nagyvonalakban felmutattuk Dávid Ferenc prédikátori egyéniségének főbb vonásait. Lássuk most, miképpen jelentkeznek ezek a strukturális vonások prédikáció-irodalmi hagyatékában.

Az, amit a reformációról mond a történelem, hogy ti. a hitújításban az elnyomott egyéniség szabadult fel, Dávid Ferencről fokozott mértékben elmondható. Ha a felszabadult egyéniség prédikátor, akkor prófétává nemesedik. A próféta „felülemelkedik korának rendjén, s új igazságával új világot akarván teremteni, rendesen forradalmivá lesz“. Ez a megállapítás teljesen ráillik Dávid Ferencre. A próféta az a fogalom, mely a legtisztábban fejezi ki egyházalapítónk prédikátori egyéniségének domináns jegyét. Ez a próféta az igazság lázas, szenvedélyes keresésében nyilatkozott meg nála. A próféta az igazság megszállottja, akiben ellenállhatatlanul lobog a vágy: a felismert igazságot feltétlenül továbbadni, vele a világot megváltani; ezért érvel, bizonyít, küzd, harcol, áldoz, hódít és meghal. Egyházalapítónk minden prédikációját ez a próféta tűz jellemzi.

7. Miképpen viszonylik Dávid Ferenc hallgatóságához? Olyan kérdés ez, mely kulcsot ad kezünkbe szónoki sikerei magyarázatához. A legkülönfélébb társadalmi rétegekből kerültek ki hallgatói: iparosok, földművesek, kereskedők, kispolgárok, teológusok. Elismerésre méltó az az érzék, amellyel témáját kiválasztja és kifejti úgy, hogy minden rendbéli hallgatója megértse és elfogadja azt. Így pl. a *Rövid Magyarázat* c. művében Isten egysége és a felsőbb rétegnek a patrisztika tükrében, az alsóbbnak a Biblia egyszerű előadásában igyekszik bemutatni. Hallgatóságát mindig közvetlen hangon szólítja meg: testvérem, atyámfia, keresztény. A megszólítást a beszéd rendjén sokszor megismétli, amivel közelebb kerül hallgatóihoz. Legtöbbször második személyt használ: értsd meg, vedd eszedbe, ne felejtse el, tanuld meg, lásd meg, látod-e, érted-e, veszed-e észre, ugye, most már tudod, elfogadod? Ezek a közbevetések nemcsak a figyelem ébrentartását szolgálják, hanem annak a személyes közösségnek is a kifejezői, amely szónok és hallgatósága között fennáll. Hogy mennyire lelki közösségben élt Dávid Ferenc hallgatóival, és hogy mennyire valóban azt írta, amit prédikált, jó példa erre az Istenről szóló 5. prédikációja, melyet azzal fejez be, hogy „el kellitük most mennem és a keresztény atyafiakkal szemben lennem és az Anyaszentegyház tudományáról szólnom [...] ígérem azonban, hogy visszatértem után a megkezdett tanítást folytatom“. A gyülekezettől hirtelen jött távozásáért bocsánatot kér, és elvárja, hogy a győzelemért könyörögjön.¹³ A hallgatóság számos típusa között a Dávid Ferencé az ún. pásztorációs hallgatóság, mivel annak minden tagja külön-külön személyes viszonyban volt vele.

8. Homiletikai vonatkozásban aszerint, hogy miképpen viszonyult tárgyához, hallgatóságához, célkitűzéséhez, beszélhetünk a teologizáló, tanító, hitvalló, polemizáló és élményt keltő Dávid Ferencről.

A teologizáló Dávid Ferencet életcélja: a tiszta jézusi kereszténység felkutatása és helyreállítása, beszédeiben tipikusan elméletivé tette. Az elméleti sík egyébként a század csatateré, s ő ezen a téren mindvégig

megmaradt. Elméleti alapvetések, fogalmak tisztázása, határvonalak kijelölése, évezredes struktúrák újraértékelése képezik beszédeinek fő feladatát. „Én tudom, hogy *more practico* kellene szólnom, de hagynom kell ezt nyugodalmasabb időkre.“ Dávid Ferenc teologizálásában nem egészen skolasztikus, mert nem kizáróla; az analízis-dedukció módszernek a híve. Teológiai gondolkodásának sajátos, korában még új módszere az ún. redukció. Beszédeiben ő nem levezet, nem rávezet, hanem visszavezet — redukál. A redukció a visszavezetést, visszanyomozást jelent valamihez, ami egyszerű, világos, valamihez, ami természetes, spontán, immanens, önmagában igaz, levezethetetlen, analizálhatatlan, aminek önmagában van értéke és létjoga, amit pusztá rálátással megragadhatunk, megérthetünk. A redukció egy már meglévő konstrukció történeti, strukturális kifejlésének útján való visszanyomozása abból a célból, hogy a meglévő konstrukciót eredetében, gyökerében, első okjában és első formájában ismerhessük meg.¹⁴ A redukció a gondolkodásban a logikai alapelvekhez, az értékelésben az értéknormákhoz vezet. Vallási téren a redukció segítségével sokkal nagyobb bizonyossággal közelíthetjük meg a hit tárgyait, elsősorban magát Istent a maga egységében, oszthatatlanságában, hozzánk való viszonyulásának egész komplexumában. Dávid Ferenc minden beszéde egy-egy redukció vagy redukciósorozat. Ezen az úton meglepő gyorsasággal és mindent elsöprő bizonyossággal jut el és juttatja el hallgatóit is a jézusi hitvilág velejéhez. Kedvenc redukciói:

— a *reductio ad absurdum*. Pl. lehetetlenség, hogy Isten egyidőben egy és három is legyen;

— *reductio ad evidentem*. Pl. semmi sem nyilvánvalóbb, mint amit a derék Szentírás mond, ti. hogy Isten egyetlen egy;

— *reductio ad experimentum*. Pl. tapasztalatból is megtanulhattuk, hogy amit Isten egyszer elhatároz, azt véghez is viszi;

— *reductio ad hominem*. Pl. az ellenfél állítása azért nem áll, mivel ellenkezik egy elébb igaznak mondott kijelentésével;

— *reductio ad contrarietatem*. Pl. Pilátus kérésére Jézus nem azt mondja, hogy én Istennek öröktől való fia vagyok, a háromsá; egyik személye, hanem csak ennyit mond: én vagyok az!

Kedveli a meghatározásokat. Mindennel kapcsolatosan azt kérdezi, mi az, és nyomban felel is. Mindig a tapasztalatból indul ki, s a Szentíráson keresztül jut el az egyetemes igazsághoz. Érvelésének alapja a Biblia. Vannak beszédei, mint pl. a Jézusról szóló 9. és 13., ahol egyetlen tétel bizonyítására több mint tíz érvet hoz fel a Szentírásból. Ezeket az írásból vett érveket mesteri hozzáértéssel állítja retorikai gradációba, legvégére hagyván a leghatásosabbakat. Találunk példát a *captatio benevolentianak* nevezett retorikai eljárásra is. Az idevágó mondatait mindig így kezdi: „én megengedem...“ Frappáns analógiákkal is érvel. Pl. a fizikai természetet sokszor hasonlítja a szellemi természethez. Megtaláljuk az ún. *argumentum apologicumot* is, rendszerint ott, ahol a már kifejtett igazságot védeni is kell. Mestere annak a módszernek is, mely szerint ha valami adott helyzetben igaz — feltéve, hogy a feltételek nem változtak meg időközben —, máskor is az. Érzelmi érvekkel ritkán él. Nem a szíven át akar az észhez jutni, hanem fordítva. Hitelvek csataterén a fő harci eszköz a ráció.

A tanító Dávid Ferenc beszédeiben egyszerű és világos. Ellensége minden obskuritásnak és ckkult okoskodásnak. Olyan igazságok után

nyomoz, melyeket „a legeggyűbb nép is könnyedén megért“. Célja, hogy a tiszta bibliai igazságok megismertetése útján „hasznos és üdvösséges vallási ismeretekkel lássa el hiveit“. A következő elveket alkalmazza és ajánlja a prédikátoroknak:

- a prédikátor őrizze meg Istennek nála letett értékét;
- távoztassa el a pogány módra való szólásokat tanításából;
- értesse meg az evangéliumot, mint iskolában a jó mester;
- ne az emberi ítéleteknek higgyen, hanem a Szentírásban foglaltaknak;
- a lelkész a szószéken ne foglalkozzon egyebekkel, mint az Írással;
- a prédikátor mintaképe Jézus és Pál apostol legyen;
- a meggyőzés eszközéül sohase válasszon kényszerítő módszereket. „Ami a királynak az ő istápjá és szablyája, az a prédikátornak az ő evangéliuma;
- a prédikátor szeresse az igazságot és a népet, melynek szolgálatában áll.

Dávid Ferenc prédikációinak kb. egyharmadában vitatkozik is. Ezekben sajátos homiletikai eszközök is jelentkeznek, mint pl. rövidebb, de hangsúlyosabb mondatok, plasztikusabb jelzők, sok ellentét, több redukció, bátrabb hangvétel. Feltűnő, hogy beszédeiben ellenfeleinek nevét és tételeit alig említi. Prédikációskötetében pl. Méliusz neve mindössze három helyen fordul elő. Ez azt bizonyítja, hogy Dávid Ferenc nem személyekkel polemizál, hanem hitelvekkel, eszmékkel. „Ha ők jobbat hoznak elő, örömet tanulok“ — ez a polemizáló Dávid Ferenc jelszava. „Vajha minden kevélységünket és elménknék felfuvalkodottságát levethetnének...“ — sóhajt fel, midőn a disputákra gondol.

Korának homiletikai módszeréhez híven, valamennyi beszéde dialógus. Benne nem a maga, hanem az Írás igazságát védelmezi, sőt azon túlmenően az „örök igazságokért“ száll síkra. A skolasztikától örökölte dialektikus gondolkodásmódját. Ennek tükrében nemcsak Istent, de az ő világát is egynek és egységesnek tekinti. Ebben az egységben — felfogása szerint — minden változik: „Isten igéje azt találta ki, hogy mindennek folyjanak, mint a víz és szálljanak, mint a madár, melynek útjában nem emelhetsz sem hegyeket, sem semminémű impedimentumokat.“

A valóság bonyolult, az emberi elme hivatott benne rendet és világosságot teremteni. A világon minden összefügg mindennel, csak az értelem osztja meg a dolgokat. Dávid Ferenc prédikációiban semmit sem önmagában vizsgál, hanem viszonyaiban. Nála minden viszonykérdés, viszonyügy. Pl. Isten-ember, Isten-Jézus, Jézus-ember, evangélium-emberi találmány, Krisztus-Antikrisztus, lényeg-személy, régi-új, hit-cselekedet stb. Dávid Ferenc eljut a fejlődés gondolatához is. Az őemberből fejlődés útján lesz újember. A vallásos szemléletnek különféle fokozataival érzékelteti a fejlődést, mint pl. természetes vallás, politeizmus és monotheizmus; kijelentett és reformált vallás. Minden prédikációjából kicsendül a fokozatosság, a lépésről lépésre történő folyamatosság elve: „Szükség meglátni, miképpen vigyön ki az Úristen minket az lelki Babilonból, tudniillik lassan-lassan, az gyenge dolgokról az vastagságra, az kicsinyekről nagyobbakra.“¹⁵ Gyakran használja a „megtekellés“ szót, mellyel a tökéletesedést mint a fejlődés folyamatát érzékelteti. Gondolkodásának egyik sajátos módszere a szembeállításnak a végsőkig való vitele, mellyel hatalmas feszültséget teremt, hogy aztán megoldásként létrejő-

jön az ún. minőségi ugrás. Tudatosan alkalmazza a tagadás tagadását, ezzel akarja érzékeltetni, hogy a történelmi kereszténységben bizonyos dogmák úgy jelennek meg, mint az eredeti jézusi tanítások tagadása, melyeknek viszonttagadása erős állítást eredményez.

A hitvalló Dávid Ferenc számtalan beszédében kiemeli, hogy nem elég az igazságot megismerni, azt vallani és hirdetni is kell. A gyertyát, ha már meggyújtottuk, ne rejtjük véka alá. Ha pedig odarejtjük, akkor miért gyújtottuk meg? Tiltakozik azok ellen, akik újítással vádolják őt. „Ne állítsa senki, hogy mi új tudományt kezdtünk volna hirdetni, hanem megértse minden ember, hogy mi azon régi evangéliumot hirdetjük, melyet szent Pál apostol és a többi apostolok hirdettek.”¹⁶ A hitvallás lélektanát ismeri, és bölcsen alkalmazza is. A tanító, vitatkozó, fejtegető tudós hitvalló prófétává alakul át, aki bátran vall. Nem teheti meg, hogy ne valljon. Isten kényszeríti erre, és ő alázatosan engedelmeskedik. Nyolc beszédében találkozzunk ilyen hitvalló részekkel, ezek közül a legsebbebb prédikációskötetnek utolsó beszédét lezáró hitvallás.

Az élményt nyújtó Dávid Ferenc átéli mondanivalóját. Noha racionalista és skolasztikus, mégis érvelései mögül kisugárzik az igazság után szomjúhozó és a találás örömét élő szónoki szív melege. „Szívünk szerint menjünk Jézushoz; [...] ő felgerjeszti a mi szívünket, hogy egy szájjal dicsérjük az Istent; [...] ha az emberek mérges szívből nem szólnának, meglátnák, hogy micsoda különbség van közöttük és a törökök között.”¹⁷ Mindent, amit mond, érzi is, noha nem mindig hivatkozik rá, és szuggesztíven sugározza is maga körül. Nemcsak megérteni akarja az igazságot, hanem átéreztetni is. „Az a miénk valóságosan, ami szívünk szerint a miénk [...]; Isten is azt vizsgálja, ami a szívben van.”¹⁸

9. Beszédeinek homiletikai szerkezetét vizsgálva a textus kérdése nyomul előtérbe. A textus Dávid Ferencnél nem bálvány, de nem is mottó, hanem igazságot hordozó érték, mellyel okosan és haszonnal kell bánni. A textus nála maga a tétel, de nem annak alapján prédikál, mint pl. mi manapság, hanem a textust prédikálja. A textus nála termékeny csirasejt, melyből a beszéd egész organizmusa kinő. Többnyire olyan textusokat választ, melyek alkalmat adnak az unitárius reformáció védelmére és elmélyítésére. A kontextusokat mindig figyelembe veszi. Prédikálása rendjén ún. textustudata egy pillanatig sem csökken. Mivel a textus a főtétel is, ezért Dávid Ferenc prédikációi kivétel nélkül mind analitikus-deduktív szerkezetűek. A textuskifejtés mind a négy klasszikus módját megtaláljuk nála: történeti, allegorikus, erkölcsi és anagogikus. Prédikációskötetének textusai a következőképpen oszlanak meg¹⁹: 65 textusból 13 ótestamentumi és 51 újtestamentumi. Ez is mutatja, mennyire újszövetségi lélek volt Dávid Ferenc. A bibliai könyvek között, textusok számát illetően, a János evangéliuma vezet 18 textussal, utána következik Ézsaiás 9-cel, a Korinthusi levelek 7-tel, a Római levél 5-tel, a Genézis, Jánosi levelek 4—4-gyel, Márk, Kolossé 3—3, Deuteronomium 2, Zsoltárok, Apostolok Cselekedetei, Péter- és Timóteus-levél 1—1-gyel.

Az egyes prédikációk szerkezeti formája: 1. a textus; 2. a textus mondanivalójának „Somma” címen való összefoglalása; 3. tanulságok címen a textus elágaztatása és az egyes altételek kifejtése; 4. befejezés, mely a kifejtett gondolatok összefoglalásából, néha hitvallástételből vagy rövid imából áll.

Beszédeinek túlnyomó részében logikai elágaztatást alkalmaz, retorikai dispozicióval ritkán találkozunk.

Érvei meggyőzőek és rábíróak. Fő érvforrása az Írás. „Scripturát mutass!” — hangoztatja a hitviták hevében. A Biblia Dávid Ferencnél is még a „dicta probanti”-ák gyűjteménye. Bámulatos spontaneitással kezeli argumentumkészletét. Jakab Elek írja: „Őt megfo_ni nem lehetett.”²⁰ Történelmet, költészetet ritkán használ.

10. Stílusának fő jellemvonása a természetesség, a népiesség és szemléletesség. Pl. a dogmák „haszontalanságáról” írva így szól: „Olyanok azok, mint mikor egy erszényt felfúnál, de azért üres volna, nem használnál vele. Avagy egy dióhéjat viasszal összeragasztanál...”

Használ művészi szóképeket is. Pl. „A második kígyó [...] aki a Krisztustól teremtett embert megfertőzte, hamis értelmet vitt be az Istennek gyülekezetébe, és eképpen a csillagok leestének, a nap meghomályosodott és a hold elűzetett a pusztába...”²¹

A humor és a szatíra eszközeitől sem riad vissza. Pl. az Istenről szóló 7-ik prédikációjában idézve Nicephoros elbeszélését, mely szerint az ő anyja Jézus nevével egy megmérgezett bikát feltámasztott, gúnyosan jegyzi meg: „Míntha Krisztus neve bikatámasztásra és a feltámasztás a bikákra nézne.”

Záró imáinak általános képlete: „Minden irgalmasságoknak Ura, szabadíts meg a te népedet a lelki Babilonból.”

Hasonlatai kifejezőek és művésziek. Pl. „Zsidóország aképpen pusztul el, mint az erdő, mely kiégettetik és csak túl-túl néminemű csontorkák láttatnak”, vagy: „Krisztus országa sokasul, mint a hajnali harmat”.

Kedveli a beszéd-sorozatokat. Pl. János 1—10 alapján nyolc beszéd-ből álló sorozatot mond. Szeret hivatkozni régebben elmondott prédikációjának egy-egy gondolatára, sokat ismételt, ez nála missziói követelmény.

Beszédei rendkívül gazdagok zamatos, népi kifejezésekben, hasonlatokban és közmondásokban. A *Rövid Magyarázatban* és a *Rövid Útmutatásban* különösen sok népi kifejezést használ. Például: „Ellenfeleink olyan dolgokat hittegetnek felőlünk, kiket még álmunkban sem látunk, nemhogy tanítottunk volna.”²² A történelmi kereszténység „efféle feldozásokkal felfordította az együgyű apostoli hitet”²³. „Az Antikrisztus az ő sok pepecselésével elrontotta az igaz hitet...”²⁴ Az apostolok után a „görög filozófusok csúsztak bé” a kereszténységbe. Az egyházi pragmatizmust bizonyos bibliai szövegek nem szolgálták: „Ezt mikoron az antikrisztus ki nem vakarhatná a Szentírásból, önmaga fejétől magyarázatot szerze.” „Az emberek dolga mindig sántikál...”

Arra a kérdésre, hogy az erdélyi nyelvjárások közül melyiken ír, nehéz feleletet adni. Mindenesetre használja az aranyosvidéki (barátam, apostol) és a székely tájszavakat (suhutt, mejje).

Az Irodalmi lexikonban Nagyfalusi Jenő így ír Dávid Ferencről: „Irodalmi szempontból legnevezetesebbek prédikációi, melyekbe beleöntötte lelke hevét, elragadtatását, s amelyeket betölt rendíthetetlen erkölcsi személyisége komolyságával, humorával, tudásával, Isten iránti áhítatával és az életet átfogó szeretetével. A legelvontabb fejtegetések is felolvadnak hite tűzében, eleven szemléletből fakadó képei költészetileg emelik magyar hangsúlyú prózáját.”

Jakab Elek méltatása szerint Dávid Ferenc szónoklatait „klasszikus erő és siker jellemzik. Beszédei tárgya és az inventio... a bevezetés, érvelés és bizonyítás, a megindítás és rábírás mesterre mutat... Hallgatóiban maga s tárgya iránt erősebb rokonszenvet ébreszteni alig volt képes valaki, mint ő... az érzés melegsége, mellyel a szépet, jót és igazat festette, tiszteletet költött, lelkesedése mindent magával ragadott... Beszédei a hit, meggyőződés és szépérzelmek összessége, mennyi sikerült szellemi alkotás, az egyházi irodalom örök remekei.”²⁵

JEGYZETEK

¹ *Első része a Szent Irsnac külön külön reszeyből vöt predicaciocnac az atya Istenről, ennac kedig az ő Fiarol az Ihesvs Christvsrol es az mi öröcsegüncnac peczetiről az Sz. Lelecről* (Albae Juliae MDLXIX Gregorius Vagnerus [typ. Hoffhalter]).

² Taine, H., *Millieu-elmélet*; Szigeti József, *A mű és kora*. 104.

³ *Első része az Szent Irsnac külön külön reszeyből vöt predicaciocnac*. Fol. 4.

⁴ Uo. Fol. 4.

⁵ Uo. Fol. 73.

⁶ Uo. Fol. 51.

⁷ Uo. Fol. 104.

⁸ Uo. Fol. 106.

⁹ Uo. Fol. 6.

¹⁰ Uo. Fol. 25.

¹¹ Uo. Fol. 23.

¹² Uo. Fol. 90.

¹³ Valószínű, hogy az 1569. okt. 20—25. napjain tartott váradi disputára ment.

¹⁴ Pauler Ákos, *Bevezetés a filozófiába*. 4. kiadás. 15—17.

¹⁵ *Rövid magyarazat mikeppen az Antichristvs az igaz Istenről való tudomant meg homalosította*. Albae Juliae MDLXVII. Raphael Hoffhalterus. Hasonmás kiadás: Kolozsvár 1910. 32.

¹⁶ Istenről szóló 4. prédikáció.

¹⁷ Jézusról szóló 2. prédikáció.

¹⁸ Jézusról szóló 14. prédikáció.

¹⁹ Ideszámítva a *Rövid Magyarazatban* levő 3 prédikációt is.

²⁰ *Dávid Ferencz emléke*. Bp 1879. 130.

²¹ Istenről szóló 5. prédikáció.

²² *Rövid Magyarazat*. 4.

²³ Uo. 12.

²⁴ *Rövid vtmtatas az Istennec igeienec igaz ertelmerc, mostani szent haromsagrol tamadot vetélkedesnecc megfeytesere es itelesere hasznos es szükséges*. Alba Juliae MDLXVII Raphael Hoffhalterus. 13.

²⁵ *I.m.* 161.

DÁVID FERENC SZELLEMI HAGYATÉKA

Köztudott, hogy Dávid Ferenc könyvtára, írástára, levelezése nem maradt az utókorra. Amikor 1579-ben kolozsvári otthonában őrizetbe vették, ill. miután Kolozsvárról elszállították a gyulafehérvári országgyűlésre, majd onnan tovább a dévai vár cellájába a halál elébe, ilyen